Universiteit
Leiden
The Netherlands

Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk

Geertjes, G.J.A.

Citation
Geertjes, G. J. A. (2021, September 2). *Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk*. *Meijers-reeks*. Uitgeverij Paris bv, Zutphen. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/3209230

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/3209230

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle https://hdl.handle.net/1887/3209230 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Geertjes, G.J.A.
Title: Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk
Issue Date: 2021-09-02

Staatsrecht en conventie in Nederland
en het Verenigd Koninkrijk

Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op donderdag 2 september 2021
klokke 16.15 uur

door

Gerrit Jan Albert Geertjes

Promotoren:	prof.mr. L.F.M. Verhey prof.dr. W.J.M. Voermans
Promotiecommissie:	prof.dr. J.Th.J. van den Berg (Universiteit Leiden en Universiteit Maastricht) prof.mr. G. Boogaard prof.mr. H.R.B.M. Kummeling (Universiteit Utrecht) prof.mr.drs. M.L.P. Loenen prof.mr. R.J.B. Schutgens (Radboud Universiteit Nijmegen)

Dit onderzoek was mogelijk dankzij een onderzoekssubsidie van de Kircheiner Stichting Ombudsman en Democratie, financiële ondersteuning vanuit het profileringsgebied Political Legitimacy van de Universiteit Leiden en een bijdrage van het Swaantje Mondt Fonds (LUF) voor een onderzoeksverblijf aan de Simon Fraser University in Burnaby (British Columbia, Canada).

Lay-out: AlphaZet prepress, Bodegraven

ISBN 978-94-6251-273-3
NUR 824

© 2021 G.J.A. Geertjes | Uitgeverij Paris bv, Zutphen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl).

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in een bloemlezing, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur, redacteur(en) en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor de gevolgen hiervan.

Inhoudsopgave

Woord vooraf XV

Afkortingen XVII

Deel I Inleiding 1

I.1 Ter introductie 3
I.2 Onderzoeksvraag 7
I.3 Methodische verantwoording 11
I.4 Plan van behandeling 14

Deel II Conceptualisering: de conventie in de constitutie van het Verenigd Koninkrijk 15

II.1 Inleiding 17

II.2 Een 'historische' constitutie: ontwikkelingen en achtergronden 17
II.2.1 Inleiding 17
II.2.2 'Constitutionele' ontwikkelingen tot het begin van de zeventiende eeuw 23
II.2.3 De Glorious Revolution van 1688-1689 als startpunt van een nieuw tijdperk 26
II.2.4 De verdere indamming van de macht van de koning aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw 33
II.2.5 De introductie van democratische elementen in de constitutie vanaf de negentiende eeuw 38
II.2.6 De formalisering van de constitutie vanaf het einde van de negentiende eeuw 49
II.2.7 De houdbaarheid van de 'politieke' constitutie in het licht van veranderingen in de nationale rechtsorde na de Tweede Wereldoorlog 60
II.2.8 De gecompliceerde relatie met de Europese Unie en de veranderende binnenlandse constitutionele dynamiek 70
II.2.9 Slot 81

II.3 De werking van een 'politieke' constitutie: een samenspel van recht en conventie 82
II.3.1 Inleiding 82
II.3.2 Achtergrond 83
II.3.2.1 De ontwikkeling van het conventiebegrip 83
II.3.2.2 De inherent normatieve waarde van politieke structuren 86
II.3.3 Begripsvorming 90
II.3.3.1 Basiskenmerken 90
II.3.3.1.1 Het constitutionele karakter 90
II.3.3.1.2 Het informele karakter 91
II.3.3.1.3 Het voorschrijvende karakter 93
II.3.3.1.4 Balans 94
II.3.3.2 Vaststelling van conventies 94
II.3.3.2.1 De 'Jennings-test' als referentiepunt 94
II.3.3.2.2 De overtuiging van gebondenheid en de afkondiging en optekening van conventies 98
II.3.3.2.3 De achterliggende 'reason' als normatieve verklaring voor het bestaan van een conventie 103
II.3.3.2.4 De aanwezigheid van een of meer precedenten als bewijs voor het bestaan van een conventie 105
II.3.3.2.5 Balans 107
II.3.3.3 De bindende kracht van conventies 108
II.3.3.3.1 Terminologische opmerkingen 108
II.3.3.3.2 Verklaringen voor de binding van conventies 110
II.3.3.3.3 Bijzondere vormen van binding 114
II.3.3.3.4 Balans 119
II.3.3.4 Vormen van verandering 120
II.3.3.4.1 Verandering van inhoud 120
II.3.3.4.2 Conversie in een rechtsregel 126
II.3.3.4.3 Balans 131
II.3.4 Conventies en het recht 131
II.3.4.1 Achtergrond 132
II.3.4.2 Het onderscheid tussen recht en conventie: twee benaderingen 138
II.3.4.2.1 De gangbare benadering: de handhaafbaarheid van de regel voor de rechter vormt de centrale maatstaf voor het onderscheiden van recht en conventie 138

II.3.4.2.2 De benadering van T.R.S. Allan: het onderscheid tussen recht en conventie moet worden verworpen 141
II.3.4.2.3 Balans 146
II.3.4.3 De rechtspraak 147
II.3.4.3.1 *Attorney-General* v *Jonathan Cape Ltd* 148
II.3.4.3.2 *R (Evans)* v *Attorney-General* 153
II.3.4.3.3 *R (Miller)* v *Secretary of State for Exiting the European Union* 163
II.3.4.3.4 *R (on the application of Miller)* v *Prime Minister* en *Cherry and others* v *Advocate General for Scotland* 173
II.3.4.3.5 Balans 185
II.3.5 Slot 186

II.4 Uitleiding 188

Deel III De Nederlandse constitutie: ontwikkelingen, bronnen en perspectieven 189

III.1 Inleiding 191

III.2 Historische achtergrond: het staatsrecht in de politiek 192
III.2.1 Inleiding 192
III.2.2 De Grondwet van 1815 als eerste stap op een nieuw 'institutioneel pad' 194
III.2.3 De ommekeer van 1848 196
III.2.4 De uitbouw van het Nederlands rechtsstatelijk denken tot constitutioneel-democratisch denken 200
III.2.5 De aanloop naar de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging 204
III.2.6 De wederzijdse vermenging van staat en maatschappij 207
III.2.7 De ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog 210
III.2.8 Slot 214

III.3 Het staatsrecht: binding en handhaving van rechtsregels in politieke verhoudingen 215
III.3.1 Inleiding 215
III.3.2 Achtergrond: binnen politieke verhoudingen werkende rechtsregels en de rechter 217
III.3.3 De Grondwet 223
III.3.3.1 Historische ontwikkeling 224
III.3.3.1.1 De Grondwet als 'strijddocument' 225
III.3.3.1.2 De Grondwet als 'rustpunt en symbool' 227

III.3.3.1.3 De Grondwet als verzameling hoofdregels met een grotere mate van flexibiliteit 237
III.3.3.1.4 De Grondwet als 'lex imperfecta' 246
III.3.3.1.5 Balans 249
III.3.3.2 De interpretatie van de Grondwet 251
III.3.3.2.1 Interpretatie versus handhaving van grondwetsbepalingen 252
III.3.3.2.2 De 'geobjectiveerde' bedoeling van de grondwetgever versus de Grondwet als 'aanbouwdocument' 257
III.3.3.2.3 De grondwetsbepaling als 'slaperdijk' versus 'wakerdijk' 264
III.3.3.2.4 Balans 270
III.3.4 Ongeschreven staatsrecht 271
III.3.4.1 Historische ontwikkeling 272
III.3.4.1.1 De intrede van buitengrondwettelijke regels in de constitutie 272
III.3.4.1.2 De operationalisering van de doctrine van het gewoonterecht 277
III.3.4.1.3 De ontwikkeling van gewoonterecht naar ongeschreven staatsrecht 279
III.3.4.1.4 Balans 283
III.3.4.2 De 'heersende leer' als basis voor de theorievorming over het ongeschreven staatsrecht 283
III.3.4.2.1 De 'heersende leer' en haar inherente beperkingen 283
III.3.4.2.2 De alternatieve benadering van Van der Hoeven 286
III.3.4.2.3 Balans 288
III.3.4.3 Huidige benaderingen in de literatuur 288
III.3.4.3.1 De terughoudende benadering 289
III.3.4.3.2 De gedifferentieerde benadering 291
III.3.4.3.3 Balans 294
III.3.4.4 Tussenconclusie: de vaststelling van ongeschreven staatsrecht en de spanning tussen feit en norm 295
III.3.5 Slot 296

III.4 De staatsrechtswetenschap: perspectieven op de verhouding tussen recht en politiek 297
III.4.1 Inleiding 297
III.4.2 De staatsrechtswetenschap tot de Tweede Wereldoorlog 298
III.4.3 Bezinning op de plaats van het staatsrecht in de staat naar aanleiding van de dissertatie van Van der Hoeven 302

III.4.3.1 De centrale stelling van Van der Hoeven: de normatieve kracht van de Grondwet is gering 303
III.4.3.2 De kritiek van Duynstee en Logemann: de relativering van de geringe normatieve kracht van de Grondwet 306
III.4.3.3 Reactie van Van der Hoeven: enkele nuanceringen 310
III.4.3.4 De invloed van Van der Hoevens benadering op de staatsrechtswetenschap 311
III.4.4 Huidige perspectieven op object en methode van de staatsrechtswetenschap 313
III.4.4.1 Ter introductie: het verband van staat en staatsrecht 314
III.4.4.2 De traditioneel-rechtspositivistische benadering: recht en politiek zijn in beginsel gescheiden sferen 317
III.4.4.3 De contextuele benadering: een zelfstandige, maar relatieve rol voor het recht ten opzichte van de politiek 322
III.4.4.4 De systeembenadering: het recht als instrument voor maatschappelijke probleemoplossing 324
III.4.4.5 De wijsgerige benaderingen: het recht als verwerkelijking van een normatief ideaal 328
III.4.4.5.1 De benadering van Meuwissen: rechtsbeginselen zijn met het positieve recht gegeven 328
III.4.4.5.2 De benadering van Couwenberg: het staatsrecht als uiting van een legitimiteitsidee 330
III.4.4.5.3 Vergelijking 331
III.4.4.6 Balans 332
III.4.5 Slot 333

III.5 De conventie in de staatsrechtswetenschap: een nieuw begrip ter verduidelijking van de verhouding tussen recht en politiek 334
III.5.1 Inleiding 334
III.5.2 De conventie in de staatsrechtelijke literatuur tot de eenentwintigste eeuw 336
III.5.3 Het debat over de conventie in de staatsrechtswetenschap naar aanleiding van de Leidse oratie van Verhey 340
III.5.3.1 De centrale stelling van Verhey: conventies slaan een brug tussen staatsrecht en praktijk zonder zelf deel uit te maken van het recht 340
III.5.3.2 De kritiek 344
III.5.3.2.1 De kritiek van Kummeling: Verhey trekt de conventie te veel in het domein van het recht 344
III.5.3.2.2 De kritiek van Eijsbouts: Verhey isoleert de conventie te veel van het recht 347

III.5.3.2.3 Balans 349
III.5.3.3 Eigen benadering 350
III.5.3.3.1 Het begrip 'binding': algemene versus bijzondere normen 351
III.5.3.3.2 Ongeschreven normen en rechtszekerheid: intra legem versus contra legem 354
III.5.3.3.3 Conventies in het staatsrechtelijke systeem: primaire versus secundaire regels 361
III.5.3.3.4 Samenvatting 365
III.5.4 Nadere afbakening 367
III.5.4.1 Politieke wetmatigheden of 'spelregels' versus constitutionele conventies 367
III.5.4.2 Culturele conventies versus constitutionele conventies 371
III.5.4.3 Balans 374
III.5.5 Slot 375

III.6 Uitleiding 376

Deel IV Staatsrecht en conventie: nadere afbakening 377

IV.1 Inleiding 379

IV.2 Regering en Staten-Generaal 381
IV.2.1 Inleiding 381
IV.2.2 Achtergrond 382
IV.2.3 Parlementaire controle op het regeringsbeleid 389
IV.2.3.1 Achtergrond: de politieke ministeriële verantwoordelijkheid als fundament van de parlementaire controle-uitoefening op de overheidsorganisatie 390
IV.2.3.2 De algemene actieve inlichtingenplicht 393
IV.2.3.3 De ministeriële verantwoordelijkheid en politiek-ambtelijke verhoudingen 396
IV.2.3.4 Monisme versus dualisme in de casus-Van der Steur 406
IV.2.3.5 Balans 411
IV.2.4 Het recht van Kamerontbinding en zijn toepassingsbeperkingen 412
IV.2.4.1 Achtergrond 413
IV.2.4.2 Een kabinet dient voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen zijn ontslag aan te bieden 418
IV.2.4.3 Geen regeringswisseling zonder tussentijdse verkiezingen 427

IV.2.4.4 De vertrouwensregel en de casus-Verdonk 436
IV.2.4.5 Balans 444
IV.2.5 De positie van een demissionair kabinet 446
IV.2.6 Het recht van initiatief en de mogelijkheden voor de regering bekrachtiging te weigeren 451
IV.2.7 Slot 456

IV.3 De koning, de ministerraad en de staatssecretarissen 458
IV.3.1 Inleiding 458
IV.3.2 De koning 458
IV.3.2.1 Achtergrond 458
IV.3.2.2 De positie van de koning als samenstellend deel van de regering 460
IV.3.2.3 Het 'geheim van Noordeinde' 464
IV.3.2.4 Balans 466
IV.3.3 De ministerraad 467
IV.3.3.1 Achtergrond: tweeërlei ministerraad 468
IV.3.3.2 Het Reglement van orde voor de ministerraad 478
IV.3.3.2.1 Ontwikkeling 478
IV.3.3.2.2 Rechtskarakter 481
IV.3.3.3 De minister-president 484
IV.3.3.4 Balans 489
IV.3.4 De staatssecretaris 490
IV.3.4.1 Achtergrond 490
IV.3.4.2 De benoeming van de staatssecretaris en de vaststelling van zijn takenpakket 492
IV.3.4.3 De positie van de staatssecretaris en de bedoeling van de grondwetgever 499
IV.3.4.4 De benoeming van de staatssecretaris en overige staatsrechtelijke normen 503
IV.3.4.4.1 Als een minister aftreedt, dient de staatssecretaris die onder zijn verantwoordelijkheid valt ook zijn ontslag aan te bieden 503
IV.3.4.4.2 De homogeniteitsregel 504
IV.3.4.5 Balans 506
IV.3.5 Slot 507

IV.4 De Staten-Generaal 508
IV.4.1 Inleiding 508
IV.4.2 Achtergrond: parlementaire cultuur in Nederland 508
IV.4.3 De Reglementen van Orde van beide Kamers 512
IV.4.3.1 Achtergrond 512
IV.4.3.2 De conventie als bevestiging van of aanvulling op een in het RvO opgenomen norm 514
IV.4.3.3 De conventie als een van het RvO afwijkende norm 516

IV.4.4 De ontwikkeling van het inlichtingenrecht van de Staten-Generaal tot een recht van een Kamerminderheid 520
IV.4.5 Slot 529

IV.5 De kabinetsformatie 529
IV.5.1 Inleiding 529
IV.5.2 Achtergrond 530
IV.5.3 De rol van de koning in de kabinetsformatieprocedure tot 2012 534
IV.5.3.1 De periode 1814-1913 534
IV.5.3.2 De periode 1913-2012 536
IV.5.4 De formatieprocedure en het belang van duidelijke procedurele regels 542
IV.5.4.1 Introductie: de formatie van 1977 542
IV.5.4.2 De formatie van 2010: het verloop 544
IV.5.4.3 De formatie van 2010: de beoordeling van het verloop 550
IV.5.4.4 Balans 554
IV.5.5 De Tweede Kamer en de kabinetsformatieprocedure na 2012 554
IV.5.5.1 De ontwikkeling van de toegenomen parlementaire invloed op de formatieprocedure 555
IV.5.5.2 De parlementarisering van de kabinetsformatie 557
IV.5.5.2.1 Niet het Reglement als zodanig, maar de daaruit voortvloeiende conventie bindt de betrokken organen 557
IV.5.5.2.2 De parlementarisering van de kabinetsformatie en de positie van de koning 559
IV.5.5.2.3 De parlementarisering van de kabinetsformatie en de positie van andere bij de formatie betrokkenen 562
IV.5.5.3 Balans 566
IV.5.6 Slot 568

IV.6 Het tweekamerstelsel 569
IV.6.1 Inleiding 569
IV.6.2 Achtergrond 570
IV.6.2.1 Ontwikkelingsgeschiedenis van de Eerste Kamer 570
IV.6.2.2 Het politieke primaat van de Tweede Kamer 575
IV.6.3 Politieke machtsverhoudingen en de Eerste Kamer 580
IV.6.3.1 Achtergrond: het regeerakkoord als 'een belangrijk politiek gegeven' 580
IV.6.3.2 De beoordeling van wetgeving 582
IV.6.3.3 De controle op het regeringsbeleid 586
IV.6.3.4 Balans 592

IV.6.4 De constitutionele implicaties van de terughoudendheidsnotie voor de positie van de Eerste Kamer 592
IV.6.4.1 De medewetgevende bevoegdheid 593
IV.6.4.2 De vertrouwensregel 596
IV.6.4.3 Balans 601
IV.6.5 Slot 602

IV.7 Uitleiding 603

Deel V Slotbeschouwing 605

V.1 Inleiding 607
V.2 De relatie tussen staatsrecht en conventie in 'politieke' constituties 611
V.3 'Evenredige' verdeling en wederkerigheid als onvermijdelijke structureringsprincipes in politieke verhoudingen 613
V.4 Machtsverdeling versus staatsrecht 618
V.5 Slot 620

Summary 621

Verkort aangehaalde literatuur 631

Artikelenregister 665

Jurisprudentieregister 669

Personenregister 671

Curriculum Vitae 679

Afkortingen

AA	*Ars Aequi*
AAC	Administrative Appeals Chamber
AB	*AB Rechtspraak Bestuursrecht* (*Administratiefrechtelijke Beslissingen*)
AC	Law Reports: Appeal Cases
Admin	Administrative Division
a.i.	ad interim
All ER	All England Law Reports
amvb	algemene maatregel van bestuur
Ann	Anne
Ar	Aanwijzingen voor de regelgeving
ARP	Anti-Revolutionaire Partij (in 1980 opgegaan in het CDA)
art.	artikel(en)
Awb	Algemene wet bestuursrecht
bijv.	bijvoorbeeld
c.	chapter
CDA	Christen-Democratisch Appèl
CHU	Christelijk-Historische Unie (in 1980 opgegaan in het CDA)
Civ	Civil Division
CJ	Chief Justice
Cm	Command Paper
CMLR	Common Market Law Reports
Co. Rep.	Coke's King's Bench Reports
col(s)	column(s)
Con	Conservative Party
CPN	Communistische Partij van Nederland (in 1990 opgegaan in GL)
c.q.	casu quo
c.s.	cum suis
CSIH	Court of Session Inner House (Schotland)
CU	ChristenUnie
Cw	Comptabiliteitswet
D'66/D66	Democraten 66 (tot 1985 met apostrof geschreven)
d.d.	de dato
diss.	dissertatie
DS'70	Democratisch Socialisten '70 (in 1983 opgeheven)
DUP	Democratic Unionist Party of Northern Ireland
d.w.z.	dat wil zeggen

e.a.	en anderen
ECLI	European Case Law Identifier
EEG	Europese Economische Gemeenschap
e.g.	exempli gratia (bijvoorbeeld)
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
Eliz.	Elizabeth
enz.	enzovoort
EU	Europese Unie
EVRM	Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
EWCA	England and Wales Court of Appeal
EWHC	England and Wales High Court
FvD	Forum voor Democratie
Geo.	George
GL	GroenLinks
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond (in 2001 opgegaan in de CU)
GU	Gemeente Universiteit
Handelingen I	*Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal*
Handelingen II	*Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*
HR	Hoge Raad der Nederlanden
i.e.	id est (dat wil zeggen)
JB	*Jurisprudentie Bestuursrecht*
jo.	juncto (in samenhang met)
Kamerstukken I	*Kamerstukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal*
Kamerstukken II	*Kamerstukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*
KB	koninklijk besluit/Law Reports, King's Bench Division
KVP	Katholieke Volkspartij (in 1980 opgegaan in het CDA)
Lab	Labour Party
Lib	Liberal Party (in 1988 opgegaan in de Lib Dems)
Lib Dems	Liberal Democrats
LJ	Lord Justice
LPF	Lijst Pim Fortuyn
LSE	London School of Economics and Political Science
m.i.	mijns inziens
m.n.	met name
m.nt.	met noot
MP/MPs	Member/Members of Parliament
MR	Master of the Rolls
NIQB	Northern Ireland High Court, Queen's Bench Division
NJ	*Nederlandse Jurisprudentie*
NJB	*Nederlands Juristenblad*
NJV	Nederlandse Juristen-Vereniging
No(s).	nummer(s)
nr.	nummer
NSA	National Security Agency

nt.	voetnoot
o.a.	onder andere(n)
o.i.	onzes inziens
OM	Openbaar Ministerie
OSF	Onafhankelijke Senaatsfractie
p.	pagina
par.	paragraaf
para.	paragraph
pgb	persoonsgebonden budget
PPR	Politieke Partij Radikalen (in 1990 opgegaan in GL)
PSP	Pacifistisch Socialistische Partij (in 1990 opgegaan in GL)
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdD	Partij voor de Dieren
PVV	Partij voor de Vrijheid
QB	Law Reports: Queen's Bench Division
QC	Queen's Counsel
R	*Regina* (aanduiding voor de koningin in rechtszaken in het Verenigd Koninkrijk waarbij de staat betrokken is)
red.	redactie
RKSP	Roomsch-Katholieke Staatspartij (in 1945 opgegaan in de KVP)
RMThemis	*Rechtsgeleerd Magazijn Themis*
r.o.	rechtsoverweging
RvO	Reglement van Orde
RvO I	Reglement van Orde van de Eerste Kamer der Staten-Generaal
RvO II	Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
RvOMR	Reglement van orde voor de ministerraad
s	section
S&D	*Socialisme & Democratie*
SCR	Supreme Court Reports (Canada)
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (in 1946 opgegaan in de PvdA)
SDB	Sociaal-Democratische Bond (in 1894 opgegaan in de SDAP)
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SNP	Scottish National Party
SP	Socialistische Partij
Stb.	*Staatsblad*
Stcrt.	*Staatscourant*
TNO	Nederlandse organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek
TvCR	*Tijdschrift voor Constitutioneel Recht*
TvO	*Tijdschrift voor Overheidsadministratie* (tot 1975); *Tijdschrift voor Openbaar Bestuur* (vanaf 1975)

UK	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland
UKHL	United Kingdom House of Lords Appellate Committee
UKSC	United Kingdom Supreme Court
UKUT	United Kingdom Upper Tribunal
UvA	Universiteit van Amsterdam
v	versus
VDB	Vrijzinnig-Democratische Bond (in 1946 opgegaan in de PvdA)
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
vgl.	men vergelijke
Vict.	Victoria
vol	volume
VU	Vrije Universiteit
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
W	*Weekblad voor het recht*
Wet RO	Wet op de Rechterlijke Organisatie
WLR	Weekly Law Reports
Wm	William
Wob	Wet openbaarheid van bestuur
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
zgn.	zogenaamde